

JOANNA SZCZUTKOWSKA
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz
ORCID: 0000-0002-2482-056X

Miejsce i znaczenie kina w polskim piśmiennictwie historycznym (2012–2022)¹

Relacje między kinem a historią frapują i przyciągają uwagę wielu osób, w tym zawodowych badaczy dziejów. Do najchętniej bodaj dyskutowanych w przestrzeni publicznej należy problem prawdy historycznej w filmach fabularnych. Jedną z ostatnich i najgłośniejszych zarazem konfrontacji tego rodzaju na gruncie polskim miała miejsce w 2022 roku w związku z premierą filmu fabularnego *Gierek* (reż. Michał Węgrzyn). Pierwsza filmowa biografia tytułowego I sekretarza KC PZPR, w którego rolę wcielił się Michał Koterski, sprowokowała niektórych historyków do zabrania głosu w mediach, a nawet przedstawienia jej jednoznacznie negatywnej oceny². Ciekawą okazję do rozprawienia się naukowców z tą i wieloma innymi filmowymi opowieściami o różnych okresach w dziejach Polski i świata stworzyli autorzy programu telewizyjnego *Nie taka prosta historia*³. Jednak to niejedyny obszar sprzyjający refleksji nad tytułowym przedmiotem. Zainteresowanie

¹ Jako cezurę początkową rozważań wybrano rok wydania książki *Historia wizualna* Doroty Skotarczak, która w środowisku historyków uznawana jest za jednoznaczny moment wyodrębnienia się nowej w Polsce subdyscypliny badawczej – historii wizualnej. Poza tym o polskiej historiografii filmowej sprzed 2012 r. napisano już wiele.

² Jednym z historyków, którzy zdecydowali się włączyć do dyskusji, jest Marcin Zaremba – M. Zaremba, *Historyk o filmowym „Gierku”: bajka o Edwardzie odnowicielu*, „Polityka” z 4 lutego 2022 r., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/2152806,1,historyk-o-filmowym-gierku-bajka-o-edwardzie-odnowicielu.read> [dostęp: 26.01.2023]; zob. też: S. Cenckiewicz, *Falsz „Gierka”*, <https://historia.dorzechy.pl/265504/cenckiewicz-falsz-gierka.html> [dostęp: 26.01.2023]. Por. P. Zwierchowski, *Filmowe reprezentacje PZPR*, Bydgoszcz 2022, s. 381, także przypis 69, s. 382–383.

³ *Nie taka prosta historia* to program emitowany na kanale TVP Historia od 2021 r. (reżyseria: Agnieszka Krótka-Żmijewska, scenariusz: Agnieszka Krótka-Żmijewska, Wiktor Świątlik). Do momentu złożenia tekstu do druku goście programu dyskutowali nad relacjami kino i historia w odniesieniu do 48 seriali i kinowych filmów fabularnych, takich jak: *Na Zachodzie bez zmian* (tytuł oryginalny: *Im Westen nichts Neues*), reż. Edward Berger, Niemcy, Wielka Brytania, USA, 2022; *Szeregowiec Ryan* (*Saving Private Ryan*), reż. Steven Spielberg, USA, 1998; *Braveheart – Waleczne Serce* (*Braveheart*), reż. Mel Gibson, USA, 1995; *Krzyżacy*, reż. Aleksander Ford, Polska, 1960. Więcej informacji na temat programu oraz dostęp do poszczególnych odcinków: <https://vod.tvp.pl/programy/88/nie-taka-prosta-historia-odcinki,284834> [dostęp: 26.01.2023].

relacjami między kinem a historią uwidacznia się również w literaturze popularnonaukowej. Nie brakuje bowiem prób książkowych ujęć problemu prawdy historycznej w filmach fabularnych⁴.

Przekonanie o oddziaływaniu kina na wiedzę historyczną to oczywiście tylko pewien przykład sposobu myślenia o medium, które zdominowało wiek XX i które od zarania swoich dziejów cieszyło się zainteresowaniem piśmiennictwa (uznanie zawodowych historyków miało jednak nadejść dopiero kilka dekad później). Podobnie jak wcześniejszy wynalazek fotografii (1839), kinematograf od pierwszych publicznych pokazów (1895) mógł skłaniać do rozważań nad wartością dokumentacyjną obrazów filmowych dla przyszłych pokoleń⁵. W tym kontekście przywołać należy postępową, jak na koniec XIX wieku, broszurę pioniera kinematografii Bolesława Matuszewskiego *Nowe źródło historii* (1898)⁶.

Z dzisiejszej perspektywy walory źródłowe kina wydają się dość oczywiste. Jednocześnie jednak mamy coraz większą świadomość zabiegów manipulacyjnych, które dokonywane na materiałach audiowizualnych fałszują ich przypuszczalne zalety i wady, znacznie utrudniając tym samym analizę i ocenę. W obszarze naukowego rozpoznania tych barier (i ogólnie krytyki filmu jako źródła historycznego) szczególne są zasługi francuskiego historyka Marca Ferro, który w latach 60. XX wieku włączył się do badań filmów jako dokumentów⁷. Jego myśl, podobnie jak intelektualny wkład amerykańskich naukowców Haydena White'a i Roberta A. Rosenstone'a z lat 70. i 80. po dziś dzień inspirują historyków zainteresowanych wykorzystywaniem źródeł audiowizualnych i oddziaływaniem kina⁸. Wspomnieć jeszcze należy o pewnej inicjatywie z 1970 roku. Otóż wówczas właśnie w USA założył się Komitet Filmowy Historyków, a najważniejszym przejawem jego aktywności okazało się działające do dziś czasopismo naukowe

⁴ Zob. np. J. Ostromecki, *Skręcona historia. Film a prawda historyczna*, Warszawa 2021; M. Solecki, *Filmowe portrety żołnierzy wyklętych (1947–2017)*, Łomianki 2021.

⁵ Por. P. Burke, *Naoczność. Materiały wizualne jako świadectwa historyczne*, Kraków 2012.

⁶ Por. T. Lubelski, *Historia kina polskiego 1895–2014*, Kraków 2015, s. 28–30.

⁷ M. Ferro, *Kino i historia*, tłum. T. Falkowski, Warszawa 2011, s. 9.

⁸ Por. P. Witek, *Zmagania historyka z filmową historią. Uwagi na marginesie książki Piotra Kurpiewskiego, Historia na ekranie Polski Ludowej*, „Sensus Historiae”, 2019, nr 1, s. 39–52.

o międzynarodowej renomie „Film and History”, poświęcone, rzecz jasna, filmowi i jego związkom z historią⁹.

Jak już wspomniano, kwestia relacji między kinem a przeszłością ma swoje miejsce w sferze publicznej (medialnej). Jest także obecna w refleksji naukowej (gdzie wydaje się być nawet coraz bardziej zauważalna), jednak funkcjonowanie i badanie tych powiązań z różnych względów nie należy w tym przypadku do najłatwiejszych. Jest rzeczą charakterystyczną, że w historiografii polskiej odznacza się przeświadczenie, wedle którego spojrzenie na dzieje świata jest domeną pisarstwa, a nie mediów audiowizualnych. Nie wiadomo, czy ten trend się kiedyś zmieni, ale z pewnością jest to sprawa, nad którą się w środowisku dyskutuje. I tak np. gdańscy historycy i filmoznawcy Krzysztof Kornacki i Piotr Kurpiewski rozważając kondycję metodologii historii, z jednej strony dostrzegają jej ewolucję: „[...] zaczęto używać określeń odróżniających – np. historiografię od historiofotii czy historiografię od historii wizualnej [...] doszło do konfrontacji historii klasycznej (historiografii) z historiami niekonwencjonalnymi (w tym historią wizualną)”, ale jednocześnie podkreślają niezmienną przynależność historyków do „dawnego paradygmatu historii”¹⁰. Trudno nie zgodzić się z takim stanowiskiem.

Niezależnie od zasygnalizowanych okoliczności, w ostatnim dziesięcioleciu ukazało się w Polsce kilka znaczących opracowań, które wniosły zupełnie nową jakość do wielokierunkowych prac historyków zainteresowanych kinem. Myśleniem naukowym objęto problematykę źródłowego wykorzystania filmu oraz artystyczne refleksje nad filmowymi obrazami przeszłości, ale nie tylko, o czym będzie mowa poniżej.

Do szeroko dyskutowanych publikacji należały zwłaszcza monografie: Doroty Skotarczak *Historia wizualna* (Poznań 2012) oraz Piotra Witka *Andrzej Wajda jako historyk. Metodologiczne studium z historii wizualnej* (Lublin 2016)¹¹. Jak wskazują tytuły, książki te wpisują

⁹ <http://www.filmandhistory.org/our-history/> [dostęp: 12.02.2023]. Zob. też J. Szymala, *Zestawienie bibliograficzne artykułów czasopisma „Film & History: An Interdisciplinary Journal” (1971–2018)*, w: *Okno na przeszłość. Szkice z historii wizualnej*, t. 2, red. D. Skotarczak, J. Szymala, Kraków 2020, s. 233–246.

¹⁰ K. Kornacki, P. Kurpiewski, *Kino jak nauczyciel. Klasyfikacja działań autorskich współczesnego polskiego kina historycznego (propozycje)*, w: *Historia wizualna w działaniu: studia i szkice z badań nad filmem historycznym*, red. D. Skotarczak, J. Szczutkowska, P. Kurpiewski, Poznań 2020, s. 59–60.

¹¹ Ostatnia publikacja spotkała się z dużym zainteresowaniem i doczekała wielu recenzji. Zob. np.: T. Lubelski, *Czy Andrzej Wajda to historyk?*, „Ekrany”, 2016, nr 5; P. Zwierchowski, *Wajda, historia*

się w obszar dociekań historii wizualnej i bardzo dobrze wprowadzają w zagadnienia teorii i metodologii tej subdyscypliny badawczej. Problemom z zakresu historii wizualnej poświęcona jest również seria wydawnicza „Historia w Mediach” (wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków, redaktor prowadzący serii: J. Szymala) zainicjowana w 2016 roku publikacją książki J. Szymali *Film – Historia – Turystyka*. W jej ramach ukazały się również monografie: *Powstanie kozackie 1648–1658. Studium z historii wizualnej* J. Szymali (Kraków 2019) oraz *Dolny Śląsk i ziemia lubuska w filmach polskich po 1945 roku* duetu autorskiego Jacek Szymala i Radosław Domke (Zielona Góra – Wrocław – Kraków 2020)¹², a ponadto cztery tomy zbiorowe: *Film a historia. Szkice z dziejów wizualnych*, red. M.E. Kowalczyk, J. Szymala (Kraków 2019); *Okno na przeszłość. Szkice z historii wizualnej*, red. D. Skotarczak, J. Szymala, t. 2 i 3 (Kraków 2020). Autorzy większości tekstów koncentrują się na analizie filmów fabularnych. Zebrany do tej pory materiał serii wydawniczej „Historia w Mediach” tworzy fascynujący ogląd ekranowych ujęć różnych epok. Niezwykle ciekawa jest książka J. Szymali na temat powstania kozackiego rozpatrywanego z punktu widzenia historii wizualnej, m.in. dlatego, że stanowi podejście oryginalne i nowoczesne. Jeden z rozdziałów dotyczy filmowych obrazów powstania Bohdana Chmielnickiego, które autor uznaje za „audiowizualne źródła pośrednie” do badań nad wydarzeniami z lat 1648–1658¹³. Uwagę zwracają też artykuły, które poruszają rzadko obecne w rodzimej literaturze historycznej tematy dotyczące filmowych reprezentacji starożytności czy średniowiecza, a spośród nich np. Wojciecha Pietruszki *Opowieść o złym władcy – filmowe wizerunki cesarza Kommodusa*¹⁴ oraz Pawła Szafrąńskiego *Obraz średniowiecza*

i kino, „Pleograf. Kwartalnik Akademii Polskiego Filmu”, 2016, nr 3; R. Traba, *O niekonwencjonalnej historiografii i filmie*, „Kultura i Społeczeństwo”, T. LXI: 2017, nr 1; A. Stępnik, *Historia według Wajdy*, „Roczniki Humanistyczne”, Vol. 65: 2017, nr 2, <https://www.umcs.pl/pl/adres-book-employee,3005.pl.html> [dostęp 13.02.2023].

¹² Zob. też J. Szczutkowska, *Film jako materiał badawczy i źródło w warsztacie historyka dziejów najnowszych – regionalisty. Refleksja w związku z książką Radosława Domke i Jacka Szymali „Dolny Śląsk i ziemia lubuska w filmach polskich po 1945 roku”*, Zielona Góra 2020, „Tabularium Historiae”, T. 8: 2020, s. 193–199.

¹³ J. Szymala, *Powstanie kozackie 1648–1658. Studium z historii wizualnej*, Kraków 2019, s. 154–191.

¹⁴ W. Pietruszka, *Opowieść o złym władcy – filmowe wizerunki cesarza Kommodusa*, w: *Film a historia. Szkice z dziejów wizualnych*, red. M.E. Kowalczyk, J. Szymala, Kraków 2019.

według wytwórni filmowej w Wilnie. Przykład dramatu historycznego *Herkus Mantas*¹⁵.

Skoro mowa o pracach zbiorowych poświęconych relacji film i historia, przywołać trzeba tomy studiów publikowane w ramach jeszcze jednej serii wydawniczej: „Film. Historia i Konteksty” pod redakcją Macieja Kowalskiego i Tomasza Sikorskiego: *Romantyka rewolucji: rekonesans filmowy* (Radzymin – Warszawa 2016); „Wykluczeni”: *ludzie marginesu w kinematografii światowej* (Warszawa 2017); *Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej kinematografii (1944/1945–1989)* (Szczecin 2019); *Maski i oblicza komunizmu w kinematografii* (Szczecin 2021). Na podkreślenie zasługują próby umiędzynarodowienia charakteru tych publikacji. Ponadto fakt, iż redaktorom udało się zaprosić do współpracy naukowców z licznych ośrodków badawczych, w tym zagranicznych¹⁶, umożliwił przyjęcie szerszej interdyscyplinarnej perspektywy wobec filmowych reprezentacji rewolucji, „wykluczonych”, Ziemi Zachodnich i Północnych oraz komunizmu.

W dalszej części tekstu chciałabym zwrócić uwagę na wkład innych wybranych autorów w rozwój piśmiennictwa historycznego w Polsce po 2012 roku, porządkując ogląd według kryterium roli i znaczenia filmu w ich badaniach naukowych.

Jeden z zauważalnych kierunków zainteresowań piśmiennictwa historycznego dotyczy filmu w szkolnej i pozaszkolnej edukacji historycznej, z uwzględnieniem oddziaływania kina na relacje świadomość, pamięć i historia. Do prekursorów tego typu badań należy w Polsce Janusz Rulka, autor cenionej do dziś pracy *Wpływ filmu na rozwój myślenia historycznego uczniów* (Bydgoszcz, 1969)¹⁷. Do analiz Rulki z końca lat 60. i ogólnie problematyki filmu w edukacji historycznej nawiązują dziś przede wszystkim dydaktycy, ale nie tylko, czego przykładem może być aktywność publikacyjna Jerzego Eislera. W latach 2012–2016 na łamach miesięcznika Instytutu Pamięi Narodowej

¹⁵ P. Szafrński, *Obraz średniowiecza według wytwórni filmowej w Wilnie. Przykład dramatu historycznego Herkus Mantas*, w: *Okno na przeszłość...*, t. 2.

¹⁶ J. Zelechowski, *The Palimpsestic „Repatriate” in the Cinematic Reclaimed Territories*, w: *Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej kinematografii (1944/1945–1989)*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2019; J. Zelechowski, *The Socialist Tourist Gaze of East German and Polish Cinema*, w: *Maski i oblicza komunizmu w kinematografii*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2021.

¹⁷ Por. J. Szymala, *Związki filmu i historii w wybranych publikacjach polskich z lat 1969–1989*, w: *Życie społeczne, kultura i polityka w okresie PRL*, red. P. Szymczyk, M. Maciąg, Lublin 2018, s. 32–33; Z. Biegański, *Profesor Janusz Rulka (1936–2016)*, „Tabularium Historiae”, T. I: 2017, s. 139–142.

„pamięć.pl” ukazywały się comiesięczne artykuły J. Eislera poświęcone polskim filmom historycznym, a publikowane w ramach cyklu pod nazwą „Prawda czasów – prawda ekranu”. Choć refleksje te nie miały charakteru *stricte* naukowego, posiadają niewątpliwie wartość twórczą i, zważywszy na fakt, że dotyczyły także wykorzystywania filmów dla działań edukacyjnych, znakomity potencjał dydaktyczny. Ich następną częścią, co ciekawe, ma być, zgodnie z zapowiedzią samego autora, książka pt. „Polska 1914–1989 w filmie fabularnym”¹⁸.

Jako ważne osiągnięcie w dążeniu do uporządkowania różnych aspektów filmów fabularnych o przeszłości zrealizowanych w Polsce w latach 2007–2019 należy wskazać opracowanie wspomnianego już duetu autorskiego K. Kornacki i P. Kurpiewski. W tekście z 2020 roku pt. *Kino jak nauczyciel. Klasyfikacja działań autorskich współczesnego polskiego kina historycznego (propozycje)* naukowcy wykorzystali narzędzia metodologiczne wypracowane na gruncie dydaktyki historii m.in. po to, aby odpowiedzieć na pytanie o naukowość (prawdę historyczną) przekazu polskiego kina¹⁹.

Rozważając dorobek piśmiennictwa historycznego dotyczący filmu w edukacji historycznej, warto jeszcze przywołać opracowania z 2019 roku: Marka K. Cieślińskiego *Ślady w kadrach: filmowe archiwalia w edukacji historycznej*²⁰ oraz „Ślady” w kadrach: *film dokumentalny jako źródło edukacji o Polsce Ludowej (casus Polskiej Kroniki Filmowej)*²¹, a także Krystiana Kazimierczuka *Film fabularny jako źródło edukacji o Polsce Ludowej (casus Śmierci jak kromki chleba Kazimierza Kutza)*²².

Z kolei oryginalne ujęcie problemu pamięci w kinie zawierają artykuły Moniki Opióły-Cegiełki, specjalizującej się w badaniach nad francuską pamięcią zbiorową i polityką historyczną Francji: *Historia*

¹⁸ J. Eisler, *Prawda czasów – prawda ekranu*, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/prawda-czasow-%E2%80%93-prawda-ekranu-2168.pdf> [dostęp: 23.01.2023]; prof. Jerzy Eisler, *Filmowe spojrzenie na historię Polski XX wieku. Film fabularny jako źródło historyczne*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/13-9519,Seminaria-z-historii-najnowszej-prof-Jerzy-Eisler-Filmowe-spojrzenie-na-historie.html> [dostęp: 23.01.2023].

¹⁹ K. Kornacki, P. Kurpiewski, op. cit.

²⁰ M.K. Cieśliński, *Ślady w kadrach: filmowe archiwalia w edukacji historycznej*, „Wiadomości Historyczne: czasopismo dla nauczycieli”, 2019, nr 6, s. 25–27.

²¹ Idem, „Ślady w kadrach”: *film dokumentalny jako źródło edukacji o Polsce Ludowej (casus Polskiej Kroniki Filmowej)*, w: *Polska Ludowa w edukacji historycznej*, red. M. Fic, Katowice 2019, s. 101–109.

²² K. Kazimierczuk, *Film fabularny jako źródło edukacji o Polsce Ludowej (casus Śmierci jak kromki chleba Kazimierza Kutza)*, w: *Polska Ludowa w edukacji...*, s. 101–109.

*i pamięć: obraz Algierii i Algierczyków we współczesnym kinie francuskim*²³ oraz *Przekaz polityczny filmowców francuskich pochodzenia algierskiego we współczesnym kinie francuskim i jego znaczenie dla francuskiej polityki pamięci – „Indigenes” i „Hors-la-loi” Rachida Bouchareba*²⁴. Ten ostatni M. Opióła-Cegiełka kończy jakże trafną – w kontekście ewentualnego dialogu filmowców z młodzieżą – puentą: „Istotne jest jednak to, by [przedstawiciel kinematografii] robiąc filmy historyczne, nie działał wbrew historii”²⁵.

Kolejny znaczący obszar piśmiennictwa naukowego stanowią opracowania będące efektem badań nad filmem jako źródłem historycznym. Ważny wątek tego nurtu dotyczy problemu ideologii i propagandy. Tadeusz Wolsza zwrócił uwagę na polityczne i propagandowe znaczenie filmów w badaniach nad kwestią mordu w Katyniu. W artykule z 2019 roku omówił cztery filmy dotyczące zbrodni katyńskiej: niemiecki (1943), sowiecki (1944) oraz dwa polskie (1944, 1953), wszystkie oparte na dokumentacji filmowej z miejsca zbrodni, ale zróżnicowane jeśli chodzi o stanowisko w sprawie sprawców²⁶. Związki propagandy i kina dobrze ukazują analizy kronik filmowych, w tym Polskiej Kroniki Filmowej (PKF), której pierwsze wydanie wyświetlono w Lublinie 1 grudnia 1944 roku²⁷. Kilka swoich prac poświęcili PKF m.in. Tomasz Sikorski i Zdzisław Biegański. W okresie wyznaczonym w tytule niniejszego opracowania najchętniej poddawano analizie, jak wynika z dotychczasowej kwerendy, materiały z lat 40. i 50. Oto przykłady rezultatów takich prac: Magdalena Stebach, Jacek Piotrowski, *Obraz ludności niemieckiej w Polsce w materiałach propagandowych Polskiej Kroniki Filmowej w latach 1945–1956*²⁸; Jolanta Mysiakowska-Muszyńska, „Szpiedzy”, „współpracownicy gestapo”, „mordercy”: wizerunek

²³ M. Opióła-Cegiełka, *Historia i pamięć: obraz Algierii i Algierczyków we współczesnym kinie francuskim*, w: *Konflikty w przestrzeni kulturowej*, red. Z. Biegański, Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2015, s. 184–200.

²⁴ Eadem, *Przekaz polityczny filmowców francuskich pochodzenia algierskiego we współczesnym kinie francuskim i jego znaczenie dla francuskiej polityki pamięci – „Indigenes” i „Hors-la-loi” Rachida Bouchareba*, w: *Zjawiska migracji i uchodźstwa w kulturze i sztuce XX i XXI wieku*, red. Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, W. Trempała, P. Wenderlich, Bydgoszcz 2019, s. 33–57.

²⁵ Ibidem, s. 54–55.

²⁶ T. Wolsza, *Filmy katyńskie (1943–1953)*, „Wojna i Pamięć”, 2019, nr 1, s. 83–98.

²⁷ K.J. Nowak, *Polska Kronika Filmowa*, w: *Film. Kinematografia*, red. E. Zajiček, Warszawa 1994, s. 243.

²⁸ M. Stebach, J. Piotrowski, *Obraz ludności niemieckiej w Polsce w materiałach propagandowych Polskiej Kroniki Filmowej w latach 1945–1956*, w: *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016, s. 373–385.

oskarżonych w procesach politycznych w świetle Polskiej Kroniki Filmowej (1945–1953)²⁹. Jak widać, autorzy prezentują treści w ujęciu problemowym, eksplorując filmowe reprezentacje ludności niemieckiej w Polsce czy obrazy oskarżonych w procesach politycznych. Inny wyróżniający się przedmiot badań historyków opierających się na krytycznym przeglądzie materiałów PKF dotyczy „polskich miesięcy”: czerwca 1956 roku (Jakub Romaniak, *Poznański Czerwiec w obiektywie Polskiej Kroniki Filmowej*³⁰), marca 1968 roku, grudnia 1970 roku oraz sierpnia 1980 roku (Anna Hekert, Agata Łysakowska-Trzoss, *Wpływ transformacji ustrojowej na estetykę i funkcję Polskiej Kroniki Filmowej na przykładzie sekwencji dotyczących wydarzeń z Marca’68, Grudnia’70 i Sierpnia’80*³¹). Oprócz tego historycy przyglądali się obecności w PKF konkretnych miejscowości, regionów, a nawet międzypaństwowych relacji: Tomasz Sikorski, *„Byliśmy tu, jesteśmy, będziemy”: Szczecin na taśmach Polskiej Kroniki Filmowej w pierwszych latach powojennych (1945–1947)*³²; Zdzisław Biegański, *Kujawsko-pomorskie odłony Polskiej Kroniki Filmowej (1944–1994)*³³ oraz *Jugosławia i polsko-jugosłowenski kontakt u Poljskoj filmskoj hronici 1944–1994*³⁴. Badania dotyczyły wreszcie wybranych zjawisk społecznych lub kulturalnych: Piotr Matura, *Czas wolny w Polskiej Kronice Filmowej w dobie „małej stabilizacji” 1956–1970*³⁵; Joanna Szczutkowska, *Film i kinematografia w świetle Polskiej Kroniki Filmowej (1971–1980)*³⁶; Tomasz Sikorski,

²⁹ J. Mysiakowska-Muszyńska, „Szpiedzy”, „współpracownicy gestapo”. Wizerunek oskarżonych w procesach politycznych w świetle PKF (1945–1953), w: „Wykluczeni”: ludzie marginesu w kinematografii światowej: zbiór studiów, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Warszawa 2017, s. 11–38.

³⁰ J. Romaniak, *Poznański Czerwiec w obiektywie Polskiej Kroniki Filmowej*, w: *Spółczesność PRL: 1956*, red. D. Skotarczak, S. Jankowiak, Poznań 2016, s. 105–115.

³¹ A. Hekert, A. Łysakowska-Trzoss, *Wpływ transformacji ustrojowej na estetykę i funkcję Polskiej Kroniki Filmowej na przykładzie sekwencji dotyczących wydarzeń z Marca’68, Grudnia’70 i Sierpnia’80*, „Przegląd Zachodni”, 2019, nr 3, s. 249–264.

³² T. Sikorski, „Byliśmy tu, jesteśmy, będziemy”: Szczecin na taśmach Polskiej Kroniki Filmowej w pierwszych latach powojennych (1945–1947), w: *Ziemie Zachodnie i Północne...*, s. 95–139.

³³ Z. Biegański, *Kujawsko-pomorskie odłony Polskiej Kroniki Filmowej (1944–1994)*, w: *Między edukacją a nauką. Memoriale liber ofiarowane profesorowi Mirosławowi Krajewskiemu*, red. I.E. Zielińska, Rypin 2021, s. 477–487.

³⁴ Z. Biegański, *Jugosławia i poljsko-jugosłowenski kontakt u Poljskoj filmskoj hronici 1944–1994*, w: *Jugosławia i Polska odnosi u XX wieku: međunarodni tematski zbornik radova*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, N. Stambolija, Bydgoszcz 2019, s. 317–330.

³⁵ P. Matura, *Czas wolny w Polskiej Kronice Filmowej w dobie „małej stabilizacji” 1956–1970*, w: *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 3, red. S. Szyc, Warszawa 2021, s. 107–120.

³⁶ J. Szczutkowska, *Film i kinematografia w świetle Polskiej Kroniki Filmowej (1971–1980)*, w: *Społeczno-polityczne inspiracje w kulturze i sztuce wizualnej*, red. Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2016, s. 43–55.

*Propagandowy obraz polskiego sportu w Polskiej Kronice Filmowej w okresie stalinizmu (1949–1956)*³⁷.

Jako istotny obszar zainteresowania naukowego należałoby również wskazać filmową biografistykę, choć od razu trzeba zaznaczyć, że jest to gatunek w znacznym stopniu nieodkryty i tego typu monografii lub publikacji cząstkowych pisanych przez historyków po prostu brakuje. Historycy rzadko obejmują swoim namysłem życie i działalność polskich filmowców. Już choćby z tego powodu przywołać trzeba biografię Heleny Lemańskiej, wieloletniej redaktorki naczelnej Polskiej Kroniki Filmowej. Jej autor, Marek K. Cieśliński, w artykule opublikowanym w 2022 roku w „Dziejach Najnowszych” w intrygujący sposób opisuje losy współtwórczyni osiągnięć PKF³⁸. Ciekawym efektem prac z nurtu biografistycznego jest również książka D. Skotarczak pt. *Stanisław Bareja. Jego czasy i filmy*, która tytułowego bohatera określa jako „najbardziej konsekwentnego reżysera działającego w okresie PRL” (w sensie specjalizacji gatunkowej)³⁹. Lektura jest cennym spojrzeniem na twórczość artystyczną Barei i jej konteksty polityczne z perspektywy historyka dziejów najnowszych.

Interesującym zagadnieniem jest również obecność historii w twórczości wybranych reżyserów. Doskonałym przykładem takich powiązań jest przywołana już książka P. Witka *Andrzej Wajda jako historyk...*, która, mimo iż od premiery wydawniczej minęło już kilka lat, wciąż frapuje. Oto, jak opisał jej walory, niezwykle trafnie, jeden z badaczy: „Książka lubelskiego historyka stanowi ewidentne *novum* na polskim gruncie badawczym, ponieważ Witek potraktował twórczość Wajdy jako wypowiedź *stricte* historyczną, wpisującą się w dyskurs naukowy. W budzącej podziw drobiazgowością opisu książki badacz zawarł pogłębioną refleksję na temat historiograficznej roli twórczości najważniejszego reżysera w dziejach polskiej kinematografii [...] Tym samym twórczość Wajdy doczekała się profesjonalnego opisu od strony *stricte* historycznej”⁴⁰. W tym miejscu nie można również pominąć przytoczonej wyżej, wartościowej publikacji

³⁷ T. Sikorski, *Propagandowy obraz polskiego sportu w Polskiej Kronice Filmowej w okresie stalinizmu (1949–1956)*, „Przegląd Zachodni”, 2018, nr 4, s. 35–60.

³⁸ M.K. Cieśliński, *Od walki publicystycznej do magazynu informacyjnego. Lewicowe dziennikarstwo filmowe Heleny Lemańskiej*, „Dzieje Najnowsze”, 2022, nr 3, s. 175–188.

³⁹ D. Skotarczak, *Stanisław Bareja. Jego czasy i filmy*, Łódź 2022, s. 7.

⁴⁰ P. Kurpiewski, *Historia na ekranie Polski Ludowej*, Gdańsk 2017, s. 27.

P. Kurpiewskiego *Historia na ekranie Polski Ludowej* (2017). P. Kurpiewski jako pierwszy przedstawił całościową analizę gatunku polskiego filmu historycznego z lat 1945–1989, dla której podstawowym źródłem były filmy fabularne nakręcone w tytułowej epoce. Praca niewątpliwie ma wartość poznawczą. Uwagę zwraca dążenie autora do możliwie precyzyjnej rekonstrukcji warunków powstania wielu dzieł filmowych i to nie tylko tych najbardziej znanych. Rozmaitym kontekstom, choć głównie politycznym, aktywności zawodowej twórców kultury (w tym filmowców) w okresie Polski Ludowej poświęcił także część swoich badań Sebastian Ligarski. Wedle oceny tego historyka prace nad środowiskiem filmowców „toczą się w dobrym tempie”⁴¹. Duże w tym zasługi należy zresztą przypisać właśnie jemu. Jakże stosowna jest motywacja zawarta w następujących słowach S. Ligarskiego: „Warto uświadomić sobie, że dzisiejsza rzeczywistość ma swoje korzenie i uwarunkowania w PRL i bez dogłębnej analizy postaw i relacji pomiędzy artystami i władzami niemożliwe jest wyjaśnienie wielu zjawisk, zachodzących także współcześnie”⁴². Wspomnieć jeszcze należy o wieloletnim zaangażowaniu tego badacza w ogólnopolski projekt Instytutu Pamięi Narodowej „Twórcy, dziennikarze i naukowcy wobec systemu komunistycznego”, którego częścią jest działalność publikacyjna. Jedną z książek z serii DZIENNIKARZE – TWÓRCY – NAUKOWCY zawiera artykuł lubelskiego historyka Mariusza Mazura dotyczący obrazów władzy w kinie socrealistycznym⁴³. Temat ten znalazł kontynuację i szerokie rozwinięcie w książce Piotra Zwierzchowskiego *Filmowe reprezentacje PZPR* (Bydgoszcz 2022).

Podjęmowanie szeroko rozumianej problematyki historycznofilmowej widoczne jest szczególnie w dorobku badaczy dziejów najnowszych. Historia kina to jeden z obszarów zainteresowań Eugeniusza Cezarego Króla, specjalizującego się w historii XX wieku i stosunkach polsko-niemieckich, a zwłaszcza stereotypach i mitach narodowych, także propagandzie w państwach totalitarnych. Łącząc niejako

⁴¹ S. Ligarski, *Twórcy, władze PRL, безпеka. Raport o stanie badań 2014–2022*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2022, nr 2, s. 37.

⁴² Ibidem.

⁴³ M. Mazur, *Obraz władzy w polskim filmie socrealistycznym*, w: *Obrazy władzy w literaturze, teatrze i filmie. Studia*, red. M. Mazur, S. Ligarski, Warszawa 2015.

wszystkie wskazane obszary, w 2012 roku opublikował studium dotyczące wizerunku Niemca w polskim kinie. Materiałem źródłowym były filmy fabularne (pełnometrażowe, kinowe)⁴⁴. Ponadto E.C. Król jest autorem tekstów (oczywiście chodzi o te wydane po 2012 r., gdyż dorobek historycznofilmowy posiada znacznie bogatszy⁴⁵): *Film w roli świadka zbrodni ludobójstwa* oraz *Obozowe życie codzienne w zwierciadle filmu fabularnego*⁴⁶. Z kolei Tomasz Szarota, ceniony badacz dziejów Polski XX wieku, autor m.in. książki *Tajemnica śmierci Stefana Starzyńskiego* (Warszawa 2020), postanowił przeanalizować dzieło ... *gdziekolwiek jesteś Panie Prezydencie...* Andrzeja Trzosa-Rastawieckiego. W ocenie T. Szaroty to film „wybitny”, o czym zdecydowały reżyseria, scenariusz, zdjęcia oraz gra aktorska⁴⁷. Problemowi stosunku filmów zagranicznych do historii Polski do wybuchu II wojny światowej poświęcone jest ciekawe studium Mirelli Kurkowskiej i Jarosława Kurkowskiego⁴⁸. Opracowania historycznego doczekały się również filmy dotyczące złamania kodu niemieckiego maszyny szyfrującej Enigma⁴⁹. To tylko kilka przykładów, które pokazują, że historycy podejmują analizę filmowych obrazów pewnych zjawisk w historii, konkretnych postaci lub zdarzeń historycznych.

Ostatni problem poruszany w historiografii, który chciałabym wyróżnić, jednocześnie jeden z głównych przedmiotów zainteresowań także autorki niniejszych rozważań, dotyczy miejsca i znaczenia filmu

⁴⁴ E.C. Król, *Obraz Niemca w polskim filmie fabularnym w latach 1946–2005. Przyczynek do dyskusji nad heterostereotypem narodowym w relacjach polsko-niemieckich*, w: *Polska i Niemcy: Filmowe granice i sąsiedztwo*, red. K. Klejsa, Wrocław 2012, s. 194.

⁴⁵ Zob. np. idem, *Wizerunek wroga w nazistowskim filmie „Heimkehr” z 1941 roku: studium antypolskiego heterostereotypu narodowego*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”, T. 27: 2004, s. 357–388; idem, *Powstanie warszawskie 1944 roku w polskim filmie: refleksje polskiego historyka dziejów najnowszych*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej”, 2005, nr 3, s. 87–102; idem, *Formuła wroga w polskim filmie socrealistycznym (1947–1956)*, „Przegląd Historyczny”, T. 98: 2007, s. 237–246.

⁴⁶ Idem, *Film w roli świadka zbrodni ludobójstwa*, w: *Świadkowie: między ofiarą a sprawcą zbrodni*, red. A. Bartuś, Oświęcim 2017, s. 179–195; idem, *Obozowe życie codzienne w zwierciadle filmu fabularnego*, w: *Sztuka przetrwania: życie codzienne w ekstremalnych warunkach obozowych w XX–XXI wieku*, red. Z. Chyra-Rolicz, M. Fałdowska, Siedlce 2019, s. 53–80.

⁴⁷ T. Szarota, *Film Andrzeja Trzosa-Rastawieckiego ...gdziekolwiek jesteś Panie Prezydencie... (1978) – refleksje i komentarze historyka*, w: *Wrzesień 1939. Filmowe teksty i konteksty*, red. B. Giza, T. Lubelski, Warszawa 2021, s. 17–19.

⁴⁸ J. Kurkowski, M. Kurkowska, *Polska historia w europejskim i amerykańskim kinie epoki dźwięku (do wybuchu II wojny światowej – część pierwsza)*, „Studia Europejskie”, 2016, nr 3, s. 213–231; iisdem, *Polska historia w europejskim i amerykańskim kinie epoki dźwięku (do wybuchu II wojny światowej – część druga)*, „Studia Europejskie”, 2016, nr 4, 233–252.

⁴⁹ Z. Biegański, J. Szczutkowska, *Enigma w filmach fabularnych i dokumentalnych*, w: *Bydgoszcz jako ośrodek działań wywiadowczych w przededniu i w trakcie II wojny światowej: zbiór studiów*, red. S. Pastuszewski, Bydgoszcz 2015, s. 67–81.

i kinematografii we współpracy kulturalnej państw w okresie Polski Ludowej. O dwustronnej współpracy filmowej wspominają często w swoich pracach Maria Pasztor i Dariusz Jarosz, także w najnowszej – poświęconej dziejom stosunków polsko-włoskich⁵⁰.

* * *

Przy okazji omawiania dorobku historycznofilmowego zawodowych badaczy dziejów nasuwa się pewne spostrzeżenie związane z interdyscyplinarnością namysłu. Chodzi o to, że w omawianym czasie nastąpił zauważalny rozwój współpracy wydawniczej i publikacyjnej historyków i filmoznawców, do której włączają się aktywnie również przedstawiciele innych dyscyplin naukowych: filolodzy, historycy sztuki czy politolodzy. Przejawem takiej kooperacji są m.in. prace opublikowane w ramach serii wydawniczych: scharakteryzowanej już „Historii w Mediach”, a ponadto serii „Kino polskie wczoraj i dziś” (Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, redaktor serii: Piotr Zwierzchowski), obejmującej m.in. książki: *Kino w cieniu kryzysu. Studia i szkice o polskiej kinematografii pierwszej połowy lat 80.; 1918 – kino polskie wobec odzyskania niepodległości oraz Źródła wizualne w badaniach nad historią kina polskiego*⁵¹. Efektem współpracy naukowców reprezentujących różne dziedziny jest także następujący cykl publikacji z lat 2015–2019 prezentujących refleksje i wyniki badań nad powiązaniem i współzależnościami zjawisk społeczno-politycznych z działaniami z zakresu kultury i sztuki, w tym kina (Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, redaktorzy prowadzący serii: Łukasz Jureńczyk, Joanna Szczutkowska): *Zjawiska migracji i uchodźstwa w kulturze i sztuce w XX i XXI wieku; Motyw wojny w kulturze i sztuce wizualnej; Wojna jako źródło inspiracji w kulturze i sztuce – literatura, propaganda, tożsamość; Społeczno-polityczne inspiracje w kulturze*

⁵⁰ M. Pasztor, D. Jarosz, *Nie tylko Fiat. Z dziejów stosunków polsko-włoskich 1945–1989*, Warszawa 2018. Stan badań nad kontaktami filmowymi PRL z zagranicą omawiam szerzej w książce *Zagraniczna polityka kinematograficzna PRL w latach 70. XX w.*, Bydgoszcz 2021, s. 13–20.

⁵¹ *Kino w cieniu kryzysu. Studia i szkice o polskiej kinematografii pierwszej połowy lat 80.*, red. P. Kurpiewski, P. Zwierzchowski, Bydgoszcz 2022; *1918 – kino polskie wobec odzyskania niepodległości*, red. M. Guzek, P. Zwierzchowski, Bydgoszcz 2020 oraz *Źródła wizualne w badaniach nad historią kina polskiego*, red. P. Zwierzchowski, Bydgoszcz 2018.

i sztuce wizualnej; Konflikty w przestrzeni kulturowej. Interdyscyplinarne efekty kontaktów różnych środowisk badawczych zainteresowanych kinem można odnaleźć w kilku jeszcze przynajmniej opracowaniach zbiorowych powstałych po 2012 r. Zaliczają się do nich: *Historia wizualna w działaniu Studia i szkice z badań nad filmem historycznym*⁵² oraz *Rok 1968: kultura, sztuka, polityka*⁵³. Obserwowany trend należy, jak sądzę, przyjąć z dużym zadowoleniem i zaciekawieniem. Historycy śledzą rezultaty prac filmoznawców czy przedstawicieli innych nauk i chętnie się do nich odwołują, zwłaszcza jeśli owi badawcze wykorzystują w swoich badaniach źródła archiwalne (z Archiwum Akt Nowych, Archiwum Filmoteki Narodowej) lub podejmują konteksty polityczne kinematografii. Dla przykładu, takim interdyscyplinarnym obszarem badawczym może być zagadnienie kina jako instytucji życia społecznego i medium polityki. Historykowi piszącemu o polityce filmowej PRL nie wypada przecież pominąć dokonań autorów reprezentujących nauki o kulturze, specjalizujących się w historii polskiego kina (mam tu na myśli m.in. opracowania Ewy Gębickiej⁵⁴). Innym dobrym przykładem rozwoju współpracy naukowej okazują się badania nad Polską Kroniką Filmową, które oprócz historyków prowadzone są chętnie przez politologów czy antropologów kulturowych (Łukasz Jędrzejski, *Państwo i społeczeństwo w Polskiej Kronice Filmowej 1944–1956: obrazy komunikowania politycznego*, Lublin 2020; Wiktoria Malicka, *Wrocław w Polskiej Kronice Filmowej: nowe miasto i nowi mieszkańcy w propagandzie państwowej, 1945–1970*, Kraków 2012).

Świadectwem takich interdyscyplinarnych inspiracji są wreszcie recenzje publikowane na łamach czasopism historycznych. W swoim omówieniu książki Piotra Zwierchowskiego i Mariusza Guzka poświęconej filmowi *Sąsiedzi* bydgoski historyk pochwalił ten duet autorski za przeprowadzenie „wnikliwej wiwisekcji” i analizę „przeróżnych, nawet drobnych ogniw i kontekstów”⁵⁵. Trudno chyba o lepsze wyrazy uznania.

⁵² *Historia wizualna w działaniu...*

⁵³ *Rok 1968: kultura, sztuka, polityka*, red. P. Zwierchowski, D. Mazur, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2019.

⁵⁴ Zob. np. E. Gębicka, *Od Wydziału Propagandy Filmowej do Centralnego Urzędu Kinematografii. Pierwsza dekada partyjno-państwowego monopolu w polskim kinie*, Katowice 2022.

⁵⁵ Z. Biegański, *Pół wieku po premierze. Książka Piotra Zwierchowskiego i Mariusza Guzka o filmie*

* * *

Reasumując ogólnie stan najnowszej historiografii polskiej, w części dotyczącej kina da się zaobserwować i wyróżnić kilka nurtów, a w ich ramach problemów cieszących się szczególnym zainteresowaniem zawodowych badaczy historii. Z dotychczasowych ustaleń wynika, że do najchętniej eksplorowanych pól badawczych w latach 2012–2022 należały:

- problemy teoretyczne i metodologiczne dotyczące stosunkowo nowej subdyscypliny badawczej – historii wizualnej;
- film w szkolnej i pozaszkolnej edukacji historycznej, z uwzględnieniem oddziaływania kina na relacje świadomość, pamięć i historia;
- film jako źródło historyczne;
- biografistyka filmowa i historia w twórczości wybranych reżyserów;
- filmowe obrazy konkretnych zjawisk, wydarzeń historycznych lub postaci;
- kino jako instytucja życia społecznego, kulturalnego i politycznego (z uwzględnieniem roli i znaczenia w stosunkach międzynarodowych).

Podsumowując dorobek polskiego piśmiennictwa z ostatniej dekady, można stwierdzić, że kino zajmuje w nim określone miejsce i ma wielorakie znaczenie. Choć w rodzimej historiografii dominuje konwencjonalne spojrzenie na dzieje świata, film jest wykorzystywany jako źródło w warsztacie historyka. Stanowi również źródło wiedzy w kontekście popularyzowania przeszłości i edukacji historycznej. Kinematografia jest jednocześnie przedmiotem zainteresowania historyków, co potwierdza fakt, że historiografia dostrzega problem funkcjonowania tej ważnej instytucji życia nie tylko kulturalnego, skomplikowane losy ludzi filmu i konkretnych dzieł, a ponadto podejmuje zagadnienia dotyczące relacji władze – filmowcy oraz roli kinematografii w stosunkach międzynarodowych, jej miejsca w relacjach dwustronnych i propagandowego potencjału. Przeprowadzona kwerenda pozwala stwierdzić, że szeroko rozumiane związki historia i kino stają się w badaniach historyków coraz bardziej zauważalne.

Streszczenie

Ogólna analiza stanu najnowszej historiografii polskiej pokazuje, że relacje między kinem a historią przyciągają uwagę zawodowych badaczy dziejów. Film jest wykorzystywany jako materiał badawczy w pracy profesjonalnych historyków, obok źródeł konwencjonalnych. Jednocześnie dostrzega się jego potencjał poznawczy w kontekście popularyzowania przeszłości i edukacji historycznej. Pewna grupa tekstów dotyczy filmowych reprezentacji historii (różnych epok lub konkretnych wydarzeń czy postaci). Specyficzne miejsce w polskim piśmiennictwie historycznym z lat 2012–2022 zajmuje kino jako przedmiot odrębnych badań. Historiografia obejmuje problemy instytucjonalne kinematografii Polski Ludowej, skomplikowane losy ludzi filmu i konkretnych tytułów, podejmuje zagadnienia dotyczące relacji władze – filmowcy oraz roli kinematografii w stosunkach międzynarodowych, w tym propagandowej.

Summary

A general analysis of the recent Polish historiography shows that the relationship between cinema and history is attracting the attention of professional historians. Film is used as research material in the work of professional historians, alongside conventional sources. At the same time, its potential in the context of popularizing the past and historical education is recognized. A certain group of texts concerns film representations of history (different eras or specific events or figures). Cinema occupies a specific place in Polish historical writing from 2012–2022 as a subject of separate research. This historiography covers the institutional problems of cinematography in the Polish People's Republic, the complex fates of filmmakers and specific titles, and addresses issues related to government-filmmaker relations and the role of cinematography in international relations, including propaganda.

Słowa kluczowe: film, historia, historiografia, źródło historyczne

Keywords: film, history, historiography, historical source

Bibliografia

Literatura

- 1918 – kino polskie wobec odzyskania niepodległości*, red. M. Guzek, P. Zwierzchowski, Bydgoszcz 2020
- Biegański Z., *Jugosławia i polsko-jugosłowenski kontakt u Poljskoj film-skoj hronici 1944–1994*, w: *Jugosławia i Polska odnosi u XX veku: međunarodni tematski zbornik radova*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, N. Stambolija, Bydgoszcz 2019
- Biegański Z., *Kujawsko-pomorskie odsłony Polskiej Kroniki Filmowej (1944–1994)*, w: *Między edukacją a nauką. Memoriale liber ofiarowana profesorowi Mirosławowi Krajewskiemu*, red. I.E. Zielińska, Rypin 2021
- Biegański Z., *Pół wieku po premierze. Książka Piotra Zwierzchowskiego i Mariusza Guzka o filmie „Sąsiedzi”*, „Kronika Bydgoska” 2021
- Biegański Z., *Profesor Janusz Rulka (1936–2016)*, „Tabularium Historiae”, T. I: 2017
- Biegański Z., Szczutkowska J., *Enigma w filmach fabularnych i dokumentalnych*, w: *Bydgoszcz jako ośrodek działań wywiadowczych w przededniu i w trakcie II wojny światowej: zbiór studiów*, red. S. Pastuszewski, Bydgoszcz 2015
- Burke P., *Naoczność. Materiały wizualne jako świadectwa historyczne*, Kraków 2012
- Cenciekiewicz S., *Falsz „Gierka”*, <https://historia.dorzeczy.pl/265504/cenciekiewicz-falsz-gierka.html> [dostęp: 26.01.2023]
- Cieśliński M.K., *Od walki publicystycznej do magazynu informacyjnego. Lewicowe dziennikarstwo filmowe Heleny Lemańskiej*, „Dzieje Najnowsze”, 2022, nr 3
- Cieśliński M.K., „Ślady w kadrach”: *film dokumentalny jako źródło edukacji o Polsce Ludowej (casus Polskiej Kroniki Filmowej)*, w: *Polska Ludowa w edukacji historycznej*, red. M. Fic, Katowice 2019
- Cieśliński M.K., *Ślady w kadrach: filmowe archiwalia w edukacji historycznej*, „Wiadomości Historyczne: czasopismo dla nauczycieli” 2019, nr 6
- Ferro M., *Kino i historia*, tłum. T. Falkowski, Warszawa 2011
- Film a historia. Szkice z dziejów wizualnych*, red. M.E. Kowalczyk, J. Szymała, Kraków 2019
- Gębicka E., *Od Wydziału Propagandy Filmowej do Centralnego Urzędu Kinematografii. Pierwsza dekada partyjno-państwowego monopolu w polskim kinie*, Katowice 2022

- Hekert A., Łysakowska-Trzoss A., *Wpływ transformacji ustrojowej na estetykę i funkcję Polskiej Kroniki Filmowej na przykładzie sekwencji dotyczących wydarzeń z Marca '68, Grudnia '70 i Sierpnia '80*, „Przegląd Zachodni”, 2019, nr 3
- Historia wizualna w działaniu: studia i szkice z badań nad filmem historycznym*, red. D. Skotarczak, J. Szczutkowska, P. Kurpiewski, Poznań 2020
- Jędrzejwski Ł., *Państwo i społeczeństwo w Polskiej Kronice Filmowej 1944–1956: obrazy komunikowania politycznego*, Lublin 2020
- Kazimierzczuk K., *Film fabularny jako źródło edukacji o Polsce Ludowej (casus Śmierci jak kromki chleba Kazimierza Kutza)*, w: *Polska Ludowa w edukacji historycznej*, red. M. Fic, Katowice 2019
- Kino w cieniu kryzysu. Studia i szkice o polskiej kinematografii pierwszej połowy lat 80.*, red. P. Kurpiewski, P. Zwierzchowski, Bydgoszcz 2022
- Konflikty w przestrzeni kulturowej*, red. Z. Biegański, Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2015
- Kornacki K., P. Kurpiewski, *Kino jak nauczyciel. Klasyfikacja działań autorских współczesnego polskiego kina historycznego (propozycje)*, w: *Historia wizualna w działaniu: studia i szkice z badań nad filmem historycznym*, red. D. Skotarczak, J. Szczutkowska, P. Kurpiewski, Poznań 2020
- Król E.C., *Film w roli świadka zbrodni ludobójstwa*, w: *Świadkowie: między ofiarą a sprawcą zbrodni*, red. A. Bartuś, Oświęcim 2017
- Król E.C., *Formuła wroga w polskim filmie socrealistycznym (1947–1956)*, „Przegląd Historyczny”, T. 98: 2007
- Król E.C., *Obozowe życie codzienne w zwierciadle filmu fabularnego*, w: *Sztuka przetrwania: życie codzienne w ekstremalnych warunkach obozowych w XX–XXI wieku*, red. Z. Chyra-Rolicz, M. Fałdowska, Siedlce 2019
- Król E.C., *Obraz Niemca w polskim filmie fabularnym w latach 1946–2005. Przyczynek do dyskusji nad heterostereotypem narodowym w relacjach polsko-niemieckich*, w: *Polska i Niemcy: Filmowe granice i sąsiedztwa*, red. K. Klejsa, Wrocław 2012
- Król E.C., *Powstanie warszawskie 1944 roku w polskim filmie: refleksje polskiego historyka dziejów najnowszych*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej”, 2005, nr 3
- Król E.C., *Wizerunek wroga w nazistowskim filmie „Heimkehr” z 1941 roku: studium antypolskiego heterostereotypu narodowego*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”, T. 27: 2004
- Kurkowski J., Kurkowska M., *Polska historia w europejskim i amerykańskim kinie epoki dźwięku (do wybuchu II wojny światowej)*, cz. 1 i cz. 2, „Studia Europejskie”, 2016, nr 3 i 4
- Kurpiewski P., *Historia na ekranie Polski Ludowej*, Gdańsk 2017

- Ligarski S., *Twórcy, władze PRL, bezpieczeństwa. Raport o stanie badań 2014–2022*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2022, nr 2
- Lubelski T., *Czy Andrzej Wajda to historyk?*, „Ekrany”, 2016, nr 5
- Lubelski T., *Historia kina polskiego 1895–2014*, Kraków 2015
- Maski i oblicza komunizmu w kinematografii*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2021
- Matura P., *Czas wolny w Polskiej Kronice Filmowej w dobie „małej stabilizacji” 1956–1970*, w: *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 3, red. S. Szyc, Warszawa 2021
- Mazur M., *Obraz władzy w polskim filmie socrealistycznym*, w: *Obrazy władzy w literaturze, teatrze i filmie. Studia*, red. M. Mazur, S. Ligarski, Warszawa 2015
- Mysiakowska-Muszyńska J., „Szpieczy”, „współpracownicy gestapo”. Wizerunek oskarżonych w procesach politycznych w świetle PKF (1945–1953), w: „Wykluczeni”: ludzie marginesu w kinematografii światowej: zbiór studiów, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Warszawa 2017
- Nowak K.J., *Polska Kronika Filmowa*, w: *Film. Kinematografia*, red. E. Zajiček, Warszawa 1994
- Okno na przeszłość. Szkice z historii wizualnej*, red. D. Skotarczak, J. Szymala, t. 2, 3, Kraków 2020
- Opiola-Cegiełka M., *Historia i pamięć: obraz Algierii i Algierczyków we współczesnym kinie francuskim*, w: *Konflikty w przestrzeni kulturowej*, red. Z. Biegański, Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2015
- Opiola-Cegiełka M., *Przekaz polityczny filmowców francuskich pochodzenia algierskiego we współczesnym kinie francuskim i jego znaczenie dla francuskiej polityki pamięci – „Indigenes” i „Hors-la-loi” Rachida Bouchareba*, w: *Zjawiska migracji i uchodźstwa w kulturze i sztuce XX i XXI wieku*, red. Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, W. Trempała, P. Wenderlich, Bydgoszcz 2019
- Ostromięcki J., *Skręcona historia. Film a prawda historyczna*, Warszawa 2021
- Pasztor M., Jarosz D., *Nie tylko Fiat. Z dziejów stosunków polsko-włoskich 1945–1989*, Warszawa 2018
- Polska Ludowa w edukacji historycznej*, red. M. Fic, Katowice 2019
- Rok 1968: kultura, sztuka, polityka*, red. P. Zwierzchowski, D. Mazur, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2019
- Sikorski T., *Propagandowy obraz polskiego sportu w Polskiej Kronice Filmowej w okresie stalinizmu (1949–1956)*, „Przegląd Zachodni”, 2018, nr 4
- Sikorski T., „Byliśmy tu, jesteśmy, będziemy”: Szczecin na taśmach Polskiej Kroniki Filmowej w pierwszych latach powojennych (1945–1947), w:

- Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej kinematografii (1944/1945–1989)*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2019
- Skotarczak D., *Historia wizualna*, Poznań 2012
- Solecki M., *Filmowe portrety żołnierzy wyklętych (1947–2017)*, Łomianki 2021
- Skotarczak D., *Stanisław Bareja. Jego czasy i filmy*, Łódź 2022
- Spółeczeństwo PRL: 1956*, red. D. Skotarczak, S. Jankowiak, Poznań 2016
- Stebach M., Piotrowski J., *Obraz ludności niemieckiej w Polsce w materiałach propagandowych Polskiej Kroniki Filmowej w latach 1945–1956*, w: *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016
- Stępnik A., *Historia według Wajdy*, „Roczniki Humanistyczne”, Vol. 65: 2017, No 2 – <https://www.umcs.pl/pl/addres-book-employee,3005,pl.html> [dostęp 13.02.2023]
- Szafrński P., *Obraz średniowiecza według wytwórni filmowej w Wilnie. Przykład dramatu historycznego Herkus Mantas*, w: *Okno na przeszłość. Szkice z historii wizualnej*, t. 2, red. D. Skotarczak, J. Szymala, Kraków 2020
- Szarota T., *Film Andrzeja Trzosa-Rastawieckiego ...gdziekolwiek jesteś Panie Prezydencie... (1978) – refleksje i komentarze historyka*, w: *Wrzesień 1939. Filmowe teksty i konteksty*, red. B. Giza, T. Lubelski, Warszawa 2021
- Szczutkowska J., *Film i kinematografia w świetle Polskiej Kroniki Filmowej (1971–1980)*, w: *Spółeczno-polityczne inspiracje w kulturze i sztuce wizualnej*, red. Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2016
- Szczutkowska J., *Film jako materiał badawczy i źródło w warsztacie historyka dziejów najnowszych – regionalisty. Refleksja w związku z książką Radosława Domke i Jacka Szymali „Dolny Śląsk i ziemia lubuska w filmach polskich po 1945 roku”*, Zielona Góra 2020, „Tabularium Historiae”, T. 8: 2020
- Szczutkowska J., *Zagraniczna polityka kinematograficzna PRL w latach 70. XX w.*, Bydgoszcz 2021
- Szymala J., *Powstanie kozackie 1648–1658. Studium z historii wizualnej*, Kraków 2019
- Szymala J., *Zestawienie bibliograficzne artykułów czasopisma „Film & History: An Interdisciplinary Journal” (1971–2018)*, w: *Okno na przeszłość. Szkice z historii wizualnej*, t. 2, red. D. Skotarczak, J. Szymala, Kraków 2020
- Szymala J., *Związki filmu i historii w wybranych publikacjach polskich z lat 1969–1989*, w: *Życie społeczne, kultura i polityka w okresie PRL*, red. P. Szymczyk, M. Maciąg, Lublin 2018

- Traba R., *O niekonwencjonalnej historiografii i filmie*, „Kultura i Społeczeństwo”, T. LXI: 2017, nr 1
- Witek P., *Andrzej Wajda jako historyk. Metodologiczne studium z historii wizualnej*, Lublin 2016
- Witek P., *Zmagania historyka z filmową historią. Uwagi na marginesie książki Piotra Kurpiewskiego, Historia na ekranie Polski Ludowej*, „Sensus Historiae”, 2019, nr 1
- Wolsza T., *Filmy katyńskie (1943–1953)*, „Wojna i Pamięć”, 2019, nr 1
- Zaremba M., *Historyk o filmowym „Gierku”: bajka o Edwardzie odnowicielu*, „Polityka” z 4 lutego 2022 r., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/2152806,1,historyk-o-filmowym-gierku-bajka-o-edwardzie-odnowicielu.read> [dostęp: 26.01.2023]
- Zelechowski J., *The Palimpsestic „Repatriate” in the Cinematic Reclaimed Territories*, w: *Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej kinematografii (1944/1945–1989)*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2019
- Zelechowski J., *The Socialist Tourist Gaze of East German and Polish Cinema*, w: *Maski i oblicza komunizmu w kinematografii*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2021
- Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej kinematografii (1944/1945–1989)*, red. M. Kowalski, T. Sikorski, Szczecin 2019
- Zjawiska migracji i uchodźstwa w kulturze i sztuce XX i XXI wieku*, red. Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, W. Trempała, P. Wenderlich, Bydgoszcz 2019
- Zwierzchowski P., *Filmowe reprezentacje PZPR*, Bydgoszcz 2022
- Zwierzchowski P., *Wajda, historia i kino*, „Pleograf. Kwartalnik Akademii Polskiego Filmu”, 2016, nr 3
- Źródła wizualne w badaniach nad historią kina polskiego*, red. P. Zwierzchowski, Bydgoszcz 2018
- Netografia
<http://www.filmandhistory.org/our-history/> [dostęp: 12.02.2023]
- J. Eisler, *Prawda czasów – prawda ekranu*, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/prawda-czasow-%E2%80%93-prawda-ekranu-,2168.pdf> [dostęp: 23.01.2023]
- prof. Jerzy Eisler, *Filmowe spojrzenie na historię Polski XX wieku. Film fabularny jako źródło historyczne*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/1395-19,Seminaria-z-historii-najnowszej-prof-Jerzy-Eisler-Filmowe-spojrzenie-na-historie.html> [dostęp: 23.01.2023]